

behandelen de moeilijke positie van de vrijmetselarij na de Japanse bezetting als gevolg van de politieke spanningen. In 1962 verbood Soekamo, naast onder andere de *rotary*, de vrijmetselarij om haar westerse karakter. Toen twee jaar later Nieuw-Guinea werd overgedragen viel ook daar het doek over de vrijmetselarij.

Naast woorden van waardering moeten bij de studie van Stevens ook een aantal kritische kanttekeningen worden geplaatst. In de eerste plaats heeft hij voor zijn onderzoek slechts gebruik gemaakt van bronnen van secundaire aard, dat wil zeggen van gedrukte stukken, in de vorm van gedenkboeken, tijdschriften en andere maçonnieke publikaties. Notulen van loges, brieven van vrijmetselaren uit Nederland en Nederlands-Indië en nog vele andere bescheiden, die zich in het archief van de orde in Den Haag bevinden, zijn niet systematisch geraadpleegd. Ook het vaak ontbreken van nadere informatie over personen die een belangrijke rol hebben gespeeld moet als een gemis worden gevoeld. Vele personen in het boek worden met name genoemd — het personenregister telt er ruim 400 — maar vaak met te weinig biografische gegevens. Zo telde Nederlands-Indië tenminste twaalf gouverneurs-generaal die lid van de orde zijn geweest. Ook wordt vermeld dat A. H. J. Lovink, de laatste hoge vertegenwoordiger van de kroon, in augustus 1949 een delegatie van ordebestuursleden ontving, echter niet, dat hij zeven maanden later teruggekeerd in Nederland, zelf tot de orde zou toetreden.

De auteur schrijft in zijn studie vaak uitvoerig over interne kritiek op het 'reilen en zeilen' in de loges en de vele ruzies die binnen de kring van de orde plaatsvonden, ook met leidinggevende vrijmetselaren in het moederland. Weinig komen wij te weten over de kritiek van de buitenwereld op de positie van de vrijmetselarij in Indië. Stevens noemt wel met name een studie van de Amerikaanse historicus R. van Niel, die in zijn studie *The emergence of the modern Indonesian elite* (1960), de grote betekenis aangeeft van de orde voor de vorming en ontwikkeling van de Indo's en in latere jaren ook voor de emancipatie van intelligente en talentvolle jongeren uit de Javaanse wereld, maar kritisch commentaar van niet-maçonnieke zijde uit wetenschappelijke of politieke hoek ontbreekt. In het boek zijn een dertigtal foto's opgenomen, die helaas niet allen even scherp zijn. Bovendien zijn in de tekst van enkele onderschriften storende fouten geslopen (onder andere bij afb. 30,31 en 32)._____

G. W. B. Borrie

MIDDELEEUWEN

J. Kuys, *De ambtman in het kwartier van Nijmegen (ca. 1250-1543)* (Dissertatie Nijmegen 1987, Publicaties van het Gerardt Noodt instituut X; Nijmegen: Gerard Noodt instituut, 1987, xii + 433 blz., f53,-, ISBN 90 71478 03 3); J. Kuys, *Drostambt en schoutambt. De Gelderse ambtsorganisatie in het kwartier van Zutphen (ca. 1200-1543)* (Werken uitgegeven door Gelre, vereniging tot beoefening van Geldersche geschiedenis, oudheidkunde en recht XLV; Hilversum: Verloren, 1994, 233 blz., f49,-, ISBN 90 6550 262 9).

Het proefschrift van Kuys bevat de beschrijving van de functie der ambtmanen in het kwartier Nijmegen. Een minutieus onderzoek van voor de meeste districten royaal voorhanden archivaal bronnen en verspreide literatuur over deelonderwerpen stelde de schrijver in staat tot in kleinigheden de rol van de vertegenwoordigers van de Gelderse graaf/hertog in zaken van bestuur, jurisdictie, waterstaat en landsverdediging binnen hun ambtsressort vast te stellen en

systematisch te behandelen. Het jaar 1543, waarin Gelre zijn onafhankelijkheid definitief verloor, vormde een voor de hand liggend eindpunt voor het onderzoek maar bracht, zoals Kuys met nadruk vaststelt, geen wezenlijke verandering in aard en inhoud van het ambtmanschap: dit bleef tot 1798 in grote lijnen ongewijzigd.

Dank zij dit werk weten we nu alle bijzonderheden omtrent de competenties en de verplichtingen van de ambtman, van zijn verhouding tot de landsheer en tot zijn plaatsvervangers, en van de uitzonderingen op wat zich als regel presenteert, van de gerechten die hij voorzat en zijn relatie met de stadsbesturen. De uit de dertiende eeuw daterende functie kreeg in de eerste helft van de veertiende eeuw zijn definitieve vorm toen het beheer van de domeinen ervan afgesplitst en aan afzonderlijke rentmeesters toevertrouwd werd. Hoe de districten hun begrenzing kregen is slechts ten dele na te gaan. Veel aandacht besteedt schrijver aan de jurisdictie van de ambtman, zijn rol bij criminele, volontaire en contentieuze rechtspraak (140-262). Hier is hij niet altijd overtuigend; hetgeen hij (207) zegt over het nauwelijks voorkomen van 'waarheden' in het kwartier, stemt niet overeen met noot 177 van hetzelfde hoofdstuk en evenmin met een bepaling van de Landbrief voor de Neder-Betuwe uit 1410 over het houden van waarheden 'in volle heimaal' — een term die in dit boek niet voorkomt. En hoe staat het met het al of niet verplichte transport van onroerend goed voor een gerecht (niet, volgens 165, wel, volgens 166 en weer niet, volgens 167)? Voor dit pars geldt echter evenals voor het hele werk: wie zich met detailstudie van de geschiedenis van het kwartier bezig houdt, zal er met vrucht en dankbaarheid gebruik van kunnen maken. Maar wie al eens te maken heeft gehad met ambtmannen, drosten, schouten in Gelderland of Overijssel ziet het beeld dat hij zich daarvan gevormd had slechts bevestigd. Verrassingen van enige betekenis heeft het onderzoek niet opgeleverd. Die had Kuys ook kennelijk niet verwacht, maar enigszins sneu lijkt me deze uitkomst toch wel.

Na dit proefschrift is een studie van de ambtsorganisatie in het kwartier Zutphen gegeven deze conclusie onvermijdelijk meer van hetzelfde. Kuys heeft getracht dit euvel te ondervangen door zijn tweede, veel kortere, publikatie enigszins anders op te zetten en enkele in zijn proefschrift nog wat onderbelicht gebleven aspecten naar voren te halen. Het enige essentiële verschil tussen beide kwartieren is de hiërarchische verhouding tussen drost en schoutambten, waarin de landdrost de voornaamste figuur was, zij het dat ook de schout van Zutphen met zijn grote ambtsdistrict en de tijdelijk onder Gelre ressorterende drosten van Bredevoort en Anholt regelrecht onder de landsheer stonden. Kuys verklaart de situatie uit de ingewikkelde, onduidelijke voorgeschiedenis van het kwartier dat pas in het tweede kwart van de veertiende eeuw als herkenbaar territorium in de bronnen naar voren komt. In dit boek neemt hij het ambtsrecht opnieuw onder de loep, nu aan de hand van de aan de Zutphense functionarissen verstrekte ambtsbrieven. Het verschijnsel van de 'ambtsverpanding' — de nieuwbenoemde levert de landsheer een geldsom die hem aan het eind van zijn ambtstermijn door de vorst of zijn eigen opvolger terugbetaald wordt — behandelt schrijver zelfs tweemaal (71 en volgende, 129 en volgende) waarbij hij de lezer de voor- en nadelen voor het gezag van de landsheer van dit algemeen gebruikte systeem in overweging geeft. In een hoofdstuk over taken en bevoegdheden van de landdrost en de schout van Zutphen bepaalt de auteur eerst de grenzen van hun respectieve bevoegdheden en vervolgens hun rol in de rechtspraak. Ditmaal komt het heimaal wèl ter sprake, namelijk als 'beroeps'instantie in een paragraaf over 'civiele zaken'. De competentie van het heimaal was echter veel ruimer, zoals schrijver uit de studie van Hermesdorf over dit onderwerp (*Het Heymaal*, 1950) en de lange daarin opgenomen citaten had kunnen zien, maar dat werk ontbreekt op zijn literatuurlijst. In het heimaal werden in eerste instantie klachten over doodslag berecht (volgens de in een, in de Groningse UB aanwezig, 'drostenhandboek' uit ca. 1500 opgenomen *rechtsgang* was dat een procedure met de dode hand - ms. 230 f. 282 en volgende),

maar werd ook, uiteraard eveneens in eerste instantie, onroerend goed getransporteerd. Overigens werd niet alleen in Zutphen, maar ook in Lochern, in een voorbeeld uit 1508 door de richter als vertegenwoordiger van de landsheer, heimaal gehouden.

In zijn proefschrift liet Kuys expliciet kwesties van sociale afkomst, carrièreverloop en onderlinge familiebanden, kortom het privébestaan van de ambtsdragers buiten beschouwing. In de studie over Zutphen heeft hij de sociale en tevens de politieke positie van de ambtmannen wel nader bekeken en een poging gedaan tot kwantificatie van de beschikbare gegevens. Heel verrassend is de uitkomst niet: de prestigieuze (en nogal wat eigen kapitaal vereisende) functie van landdrost was voor leden van de ridderschap gereserveerd, met een hoog percentage oude adel. De schouten van Zutphen waren evenals de ondergeschikte richters overwegend van ministeriale komaf. Vanzelfsprekend hadden de politieke troebelen die Gelre plachten te teisteren hun weerslag op de benoemingen van de landdrost; bij de andere functionarissen was dit niet aantoonbaar. Tot omstreeks 1460 was de landdrost kennelijk niet slechts vertegenwoordiger van de landsheer maar werd hij ook gezien als vertegenwoordiger van de ingezetenen van het kwartier; daarna werd hij een zuiver landsheerlijke overheidsdienaar.

Meer dan in de studie over Nijmegen geeft Kuys zich in die over Zutphen over aan hypothesen — bijvoorbeeld inzake de kracht van het landsheerlijke gezag en de omkoopbaarheid van de ambtsdragers — en bovendien aan een neiging tot omslachtigheid en herhalingen die op den duur wat irriteert. Maar het tweede boek vormt een nuttig complement van het eerste. Het eerste bevat een bijlage met chronologische lijsten van ambtmannen (302-364), het tweede een editie van nog ongedrukte ambtsbrieven (135-227).

J. A. Kossmann-Putto

M. Krauwer, F. Snieder, ed., *Nering en vermaak. De opgraving van een veertiende-eeuwse markt in Amersfoort* (Utrecht: Matrijs, 1994, 174 blz., f49,95, ISBN 90 5345 053 X).

Vanaf de jaren zeventig gaan steeds meer gemeenten met een oude stadskern ertoe over een archeologische dienst op te richten om op deze manier althans een deel van het zogenaamde bodemarchief te inventariseren en zo mogelijk veilig te stellen; al is dit natuurlijk de spreekwoordelijke druppel op een gloeiende plaat gezien de vele infrastructurele projecten die Den Haag nog voor ons in petto heeft. Pas in 1984 volgt de gemeente Amersfoort met zijn deels nog middeleeuwse centrum deze trend en richt eveneens een stadsarcheologische dienst in. Onderhavige publikatie behandelt de resultaten van het archeologisch onderzoek van de oude binnenstad in de periode 1984-1994. Het accent ligt hierbij op de opgraving van de hof in 1991, het plein waar sinds de middeleeuwen markt wordt gehouden. Behalve een inleidend deel bevat het boek ook een omvangrijke catalogus waarin de vondsten ingedeeld zijn naar materiaal. Enige vondstgroepen zoals leesteen, munten, mondharnen, dobbelstenen, en speelkloten kregen van de auteurs een aparte beschrijving. Het boek geeft de lezer een aardig kijkje achter de archeologische schermen. Het beschrijft het doel van het opgravingsproject op de hof, toetsing van nieuwe theorieën over de ontstaansgeschiedenis en de sociaal-economische ontwikkeling van de stad. De beperkingen die het gebrek aan tijd en geld met zich meebrengen, komen eveneens aan bod. Zo zeefden vrijwilligers bij het onderzoek op de hof 70.000 liter aarde, die vervolgens nog met een metaaldetector werd belopen. De nieuwbouwprojecten die meestal de aanleiding vormen voor opgravingen in de binnenstad dulden nu eenmaal weinig uitstel. De rond 1360 met marktafval gedempte drenkplaats op de hof bleek bij het onderzoek een ware